

Skript

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Interview: Een tijdloos schrikbeeld, verankerd in de Russische ziel: Een interview met Anthony Beevor over de Russische burgeroorlog

Auteur: Julius van der Poel

Verschenen in *Skript Historisch Tijdschrift*, jaargang 45.1, 41-46.

© 2023 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

ISSN 0165-7518

Skript Historisch Tijdschrift is een wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

EEN TIJDLOOS SCHRIKBEELD, VERANKERD IN DE RUSSISCHE ZIEL

EEN INTERVIEW MET ANTHONY BEEVOR OVER DE RUSSISCHE BURGEROORLOG

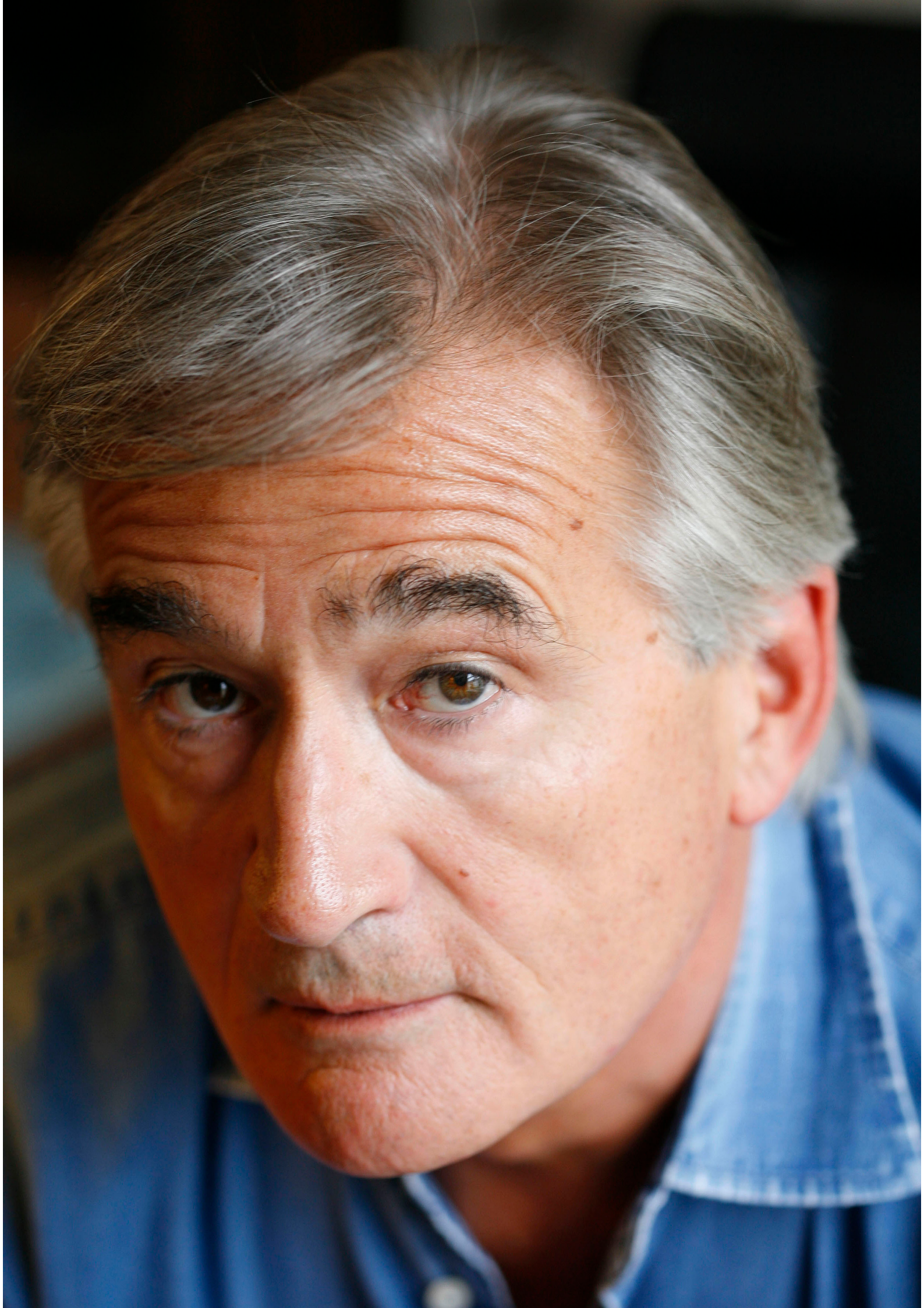
Julius van der Poel

***Skript Historisch Tijdschrift* sprak over de geschiedenis van de Russische Burgeroorlog met de gelauwerde Britse militair historicus Antony Beevor (1946). Beevor, bekend van zijn populaire werken over de Tweede Wereldoorlog als *Stalingrad* (1996) en *Berlin* (2002), is een graag geziene spreker om de hedendaagse politieke situatie van historisch commentaar te voorzien. Zijn boek, *Rusland. Revolutie en burgeroorlog*, verscheen afgelopen najaar in een Nederlandse vertaling. *Skript* ging met hem in gesprek over het schrijven van zijn boek, de buitengewone gewelddadigheid van de burgeroorlog en over de vraag wat de herinnering aan deze oorlog betekent voor de huidige situatie in Oekraïne.**

Tussen 1917 en 1921 verdween het immense Russische keizerrijk in een kolkende maalstroom van oorlog, revolutie en burgeroorlog. Het huis Romanov, dat stevig verankerd leek na driehonderd jaar autocratie en het orthodoxe geloof, werd tot de fundamenten toe afgebroken. Talloze partijen vochten tijdens de Russische Burgeroorlog om de brokstukken van dat huis in handen te krijgen, in de hoop uit dat puin een nieuwe staat te bouwen. De uitkomst van dit verscheurende conflict zou bepalend zijn voor het verdere verloop van de twintigste eeuw.

U hebt eerder gezegd dat u al sinds de late jaren tachtig wilde schrijven over de Russische Burgeroorlog. Wat trok u zo aan deze oorlog?

"Ik denk vanwege het enorme belang van het conflict. Historici hebben terecht de Eerste Wereldoorlog getypeerd als de oorspronkelijke catastrofe, maar de Russische Burgeroorlog was eveneens zeer invloedrijk omdat het de polarisatie teweegbracht tussen links en rechts. Niet alleen tussen de Witten en de Roden, maar ook later tussen communisten en fascisten. Dit viel me op toen ik mijn boek aan het

schrijven was over de Spaanse Burgeroorlog, toen werd mij duidelijk hoe groot de invloed van de Russische Burgeroorlog is. Het veroorzaakte een vicieuze cirkel tussen politiek links en rechts, waarin een angstige bourgeoisie vreesde te worden weggevaagd in een klassengenocide."

Historicus Dominic Lieven heeft eens opgemerkt dat het makkelijker is een geschiedenis van de Russische Revolutie te schrijven dan een geschiedenis van de Russische Burgeroorlog. Roden, Witten, nationalisten, opstandige boeren: allemaal probeerden ze het vacuüm te vullen dat het tsaristische regime achterliet. Heeft u vanwege deze complexiteit gewacht met het schrijven van het boek?

"Nou, soms is het goed wanneer je een boek niet meteen schrijft, maar het even laat liggen en dit werk is daar denk ik een goed voorbeeld van. Ik was lange tijd simpelweg nog niet klaar als historicus om een dergelijk groot onderwerp als de Russische Burgeroorlog te kunnen behandelen. Tegelijkertijd waren de Russische archieven in die periode nog niet toegankelijk. Je moet je realiseren dat niemand de plotselinge omwentelingen van de val van de Berlijnse Muur en het uiteenvalLEN van de Sovjet-Unie in 1991 had voorzien. Niemand kon zich voorstellen, of in elk geval vrij weinig mensen konden zich voorstellen, dat alles zou omvallen en dus spoedig de archieven open zouden gaan. Maar zelfs toen de archieven opengingen, kon het lang duren voor je de benodigde stukken kon inzien. Het was de historicus Orlando Figes die mij het laatste zetje gaf, door erop te wijzen dat een gedegen militaire geschiedenis over de Russische Burgeroorlog ontbrak. Ik ben uiteindelijk de uitdaging aangegaan om een handzaam overzichtswerk te schrijven."

U heeft het archiefonderzoek gedaan samen met uw collega Ljoebov Vinogradova. Wat hebben deze archiefvondsten voor nieuw licht geworpen op de Russische Burgeroorlog?

"Wat me het meest verbaasde was de geweldige paradox dat eigenlijk de verliezer de interessantste geschiedenisboeken schrijft. Dat komt volgens mij omdat de overwinnaar vaak gebonden is aan een vast ideologisch stramien. *My God* - de saaie boeken die de nationalistEN in Spanje schreven over de Spaanse Burgeroorlog... De verliezers zijn daarentegen meer geïnteresseerd in de menselijke kant van het conflict en schrijven daardoor vaak interessantere dingen. Hetzelfde geldt voor de Russische Burgeroorlog. Het was geweldig om te zien hoeveel interessante memoires en verslagen Ljoebov en ik vonden van de Witten, verborgen in oude stoffige Sovjetarchieven. Tegelijkertijd hebben de verliezers wat dat betreft in Rusland nog altijd een greep op het heden. Dat haakt eigenlijk in op een andere paradox, namelijk dat Vladimir Poetin geen volger is van het gedachtengoed van de Roden, maar vanwege zijn ideeën over de spiritualiteit van de Russen en de superioriteit van het Slavische volk meer gemeen heeft met de Witte generaals van de Russische Burgeroorlog."

In uw boek verweeft u deze talloze memoires, brieven en ooggetuigenverslagen met het grote narratief van de oorlog. Hoe belangrijk is deze persoonlijke kijk op de gebeurtenissen en wat draagt die bij aan het begrip van de burgeroorlog?

"Net zoals in mijn andere boeken zorgen die persoonlijke verhalen ervoor dat het geheel uit de *humdrum* wordt getild en je laten begrijpen hoe de burgeroorlog voor mensen écht moet zijn geweest. Geschiedenis werd vroeger altijd geschre-

ven in collectieve termen, ik bedoel: het werd *top down* geschreven. In de jaren tachtig kwam hier met de opkomst van mondelinge geschiedenis verandering in en ineens waren collecties dagboeken of brieven zeer populair. Ik herinner me nog goed hoe een uitgever mij destijds over deze publicaties nogal minachtend zei: "*they're not proper books!*". Ik realiseerde me echter dat de menselijke voorbeelden belangrijker worden naarmate we verder van de gebeurtenissen afstaan. De verhalen van een doodgewone soldaat, of dat van een gezin dat verwickeld raakt in bredere ontwikkelingen, moeten worden geïntegreerd en ervoor zorgen dat jongere generaties beter begrijpen wat bijvoorbeeld het totalitarisme inhoudt. Daarom moeten deze aspecten worden verweven met het verhaal van bovenaf.'

Hoe heeft u ervoor gezorgd dat u tijdens het schrijven niet werd meegesleept in de zienswijzen van al die verschillende personen? Mensen zoals componist Serge Prokofiev (1891-1953), wiens brieven en memoires u regelmatig aanhaalt, hebben natuurlijk een hele specifieke kijk op de zaken.

"Natuurlijk heeft iedereen zijn eigen vooroordelen. Dit is denk ik het verschil tussen de Engelse traditie, waarbij geschiedenis wordt gezien als een vorm van literatuur, en het meer Duitse idee dat geschiedenis kan worden getest in een laboratorium. Ik geloof niet dat een historicus op een dergelijke manier grotere uitspraken kan doen, zoals dat wordt gedaan bij de meer analytische benaderingen van geschiedenis. De historicus heeft uiteraard de plicht om objectief te blijven voor zover hij of zij dat kan, maar dat houdt al snel op. Wat je als historicus probeert te doen is begrijpen hoe de dingen zijn veranderd en waarom ze zijn veranderd. Daarom denk ik dat de voornaamste taak van de historicus is om het verleden te begrijpen en vervolgens dat begrip door te

geven aan de volgende generatie. Je kunt als historicus niet veel verder gaan dan dat."

U heeft in uw boek ook veel aandacht voor de individuele rol van personen in de geschiedenis. Zo kunnen we in uw boek niet om Vladimir Lenin heen, die u beschrijft als een man met 'dictatoriale instincten' en die tijdens zijn treinreis naar Rusland een schema bedacht voor het gebruiken voor de sanitaire voorzieningen op de trein. Welke rol speelde hij in het uitbreken van de burgeroorlog?

"Well... Ik denk dat het individu er wel degelijk toe doet in de geschiedenis. Lenin is bijzonder fascinerend met de *Great man Theory of History* in het achterhoofd. Leo Tolstoj heeft in *Oorlog en Vrede* (1869) het idee bespot dat de geschiedenis wordt voortgedreven door de grote mannen en dan zeven jaar na de dood van Tolstoj verschijnt ineens Lenin ten tonele. Bij Lenin kun je inderdaad iets van genialiteit zien; zijn vermogen om meerdere stappen vooruit te denken en tot actie over te gaan op momenten waarop zijn kameraden het niet meer zagen zitten. Lenin was vastberaden het oude tsaristische Rusland volledig te vernietigen. Dat is waarom hij in de lente van 1917 de boerenopstanden op het platteland en de vernietiging van de huizen van de adel en burgerij oogluikend toestond. Lenin wilde zeker zijn dat het verleden niet zou terugkeren. Daarom heeft hij besloten in 1918 de keizerlijke familie te vermoorden: niet omdat zij toen nog een reële bedreiging vormden voor de bolsjewieken, maar omdat het deel was van zijn ideaal van een *tabula rasa* voor het heden. De stichting van een socialistische samenleving, met de creatie van een nieuwe 'Sovjetmens' lag buiten ieders voorstellingsvermogen. Natuurlijk is dit pure speculatie, iets wat ik probeer te vermijden, maar ik denk dat Lenin daarom een

cruciale rol speelde en dat zijn collega's het nooit zonder hem hadden kunnen doen."

Een van de meest aangrijpende elementen uit uw boek is de enorme gewelddadigheid van het conflict. De beschrijvingen van de gruweldaden grenzen vaak aan de ongeloofwaardigheid. Zo noteert schrijver Ivan Boenin het verhaal van een kolonel die geroosterd werd in de stookketel van een stoomlocomotief. Wat maakte deze oorlog zo veel gewelddadiger dan andere oorlogen? In zekere zin zijn toch alle burgeroorlogen doorspekt met vreselijke verhalen?

"Yes, but hang on a second there! We hebben het hier niet over 'simpelweg' fusillieren, zoals men dat deed in de Spaanse Burgeroorlog. Wat hier opvalt is het pure sadisme van de acties. De 'vindingsrijkheid' van sommige van de martelingen en dergelijken zijn stuitend. Bovendien zijn er zo veel beschrijvingen van gruweldaden dat je deze niet opzij kunt schuiven."

U schrijft dat Europa een dergelijke mate van geweld niet meer heeft gezien sinds de godsdienstoorlogen van de zeventiende eeuw. De schrijver Maxim Gorkii beschreef het als 'Aziatisch geweld'. Wat bedoelde hij daarmee volgens u?

"Gorkii refereerde hier denk ik aan een geweldsgeschiedenis die hij terugvoerde naar de dertiende eeuw. Hij verbond de burgeroorlog en revolutie met een opzichtige wreedheid in de vorm van het vermoorden van burgers, massale verkrachtingen en totale vernietiging; allemaal wapens om de terreur in een conflict te verhogen. De beschrijvingen doen inderdaad denken aan de vormen van geweld die we kennen van de godsdienstoorlogen uit de zeventiende eeuw. De oorsprong ligt voor een deel in de manier waarop soldaten werden mishandeld en verne-

derd door hun officieren. Dit geldt niet alleen voor de Russische burgeroorlog maar eveneens voor wat we nog recent gezien hebben in Oekraïne en de gruweldaden in Boetsja. Ik herinner me nog goed hoe in de vroege jaren tachtig ruim vijfduizend Russische dienstplichtigen per jaar zelfmoord pleegden vanwege de manier waarop ze door hun officieren werden afgebeuld en vernederd."

"Illustratief is denk ik het verhaal van Baron von Ungern-Sternberg, die te midden van de chaos en ellende als een soort zelfbenoemde krijgshoofd heerste over zijn eigen domein in Siberië en het verre oosten. Door zijn nationalistische ideologische obsessies, zijn vurig antisemitisme en verschrikkelijke gedrag naar zijn ondergeschikten, reflecteerde hij de waanzin van zijn tijd."

Wat stelde de bolsjewieken uiteindelijk in staat om uit deze vicieuze cirkel van chaos en geweld als sterkste bovenop te komen?

"Uiteindelijk hadden de bolsjewieken een duidelijker beeld van de toekomst dan bijvoorbeeld de Witten dat hadden. Daarvoor konden ze Lenin bedanken... Bovendien waren de bolsjewieken efficiënt georganiseerd. Interessant genoeg doet hier zich een opvallende paradox voor met de Spaanse Burgeroorlog, omdat het daar juist de fascistten waren die beschikten over deze zaken. De Spaanse fascistten hadden een duidelijke organisatiestructuur die ontsprong bij Franco en een ideologie, die weliswaar niet zeer goed was uitgedacht, maar waarmee de oorlog gewonnen kon worden. Hetzelfde zou je kunnen zeggen over de bolsjewieken."

"Tegelijkertijd moet je zeggen dat de tegenstanders van de Roden waren verwickeld in een ongemakkelijke alliantie van kozakken, tsaristische imperialisten, witte generaals en, laten we het niet vergeten, socialistische revolutionairen! Alle partijen werden geplaagd door hun eigen tegenstrijdige imperiale aspiraties

en hun onvermogen concessies te doen. Een ander groot nadeel was natuurlijk dat ze zich in de geografische rafelranden van het rijk bevonden. Ze misten de infrastructuur van de Roden, hun communicatie was verschrikkelijk en het ontbrak ze aan het charismatische leiderschap van de bolsjewieken. Ik bedoel, kom op, als je foto's ziet van die gasten: wie zou hen nu volgen of maar voor een moment serieus nemen?!"

Aan het einde van de burgeroorlog staan de bolsjewieken voor de immense taak iets op te bouwen te midden van de rokende puinhopen. Welke invloed hebben de ervaringen van de burgeroorlog gehad op de bouw van de toekomstige Sovjet-staat?

"Dat het een staat zou zijn die gebouwd was op leugens en de veiligheidsdiensten. Lenin was zich volledig bewust van het feit dat de bolsjewieken in grote delen van het voormalige rijk in de minderheid waren. Dit is waarom de Rode Terreur zo essentieel was, simpelweg om de controle te behouden over die gebieden. Lenin gaf opdracht tot het oprichten van het systeem van strafkampen en het oprichten van de *Tsjeka*, de geheime politie, in de overtuiging dat dit noodzakelijk was. Het was allemaal onderdeel van een fantasistisch toekomstidee dat moest worden bereikt... ongeacht de kosten."

Hoe wordt de Russische Burgeroorlog op het moment herinnerd? We hebben gezien dat Poetin zichzelf duidelijk ziet als historicus. Wat heeft hij meegenomen van de Russische Burgeroorlog denkt u?

"Ik denk dat Poetin heel slim met dit verleden is omgegaan. We weten dat hij zich meer associeert met de kant van de Witten, wat hij ook heeft laten zien met het terugbrengen van de keizerlijke dubbele adelaar op de nationale vlag. Zijn nationalisme komt uit die hoek, ondanks zijn

opmerkingen over de val van de Sovjet-Unie als de grootste geopolitieke ramp van de twintigste eeuw."

"Aan de andere kant vermijden Poetin en zijn mensen het onderwerp. Ze zeggen vaak dat Rood en Wit allebei voor Rusland vochten - en allemaal van dat soort dingen. Dat is, laten we eerlijk zijn, hetzelfde als dat generaal Charles de Gaulle had gezegd dat elke Fransman in het verzet heeft gezeten; *it's a little far fetched to put it mildly*... Maar wanneer ze zich er dan toch aan wagen, dat gebruiken ze het om de Russische eenheid te benadrukken. De vrees voor nog een Russische Burgeroorlog zit erg diep. Ik denk dat Poetin leeft met dat beeld van chaos en statenloosheid van de Russische Burgeroorlog. Het schrikbeeld van totale desintegratie zit stevig verankerd in zijn achterhoofd. Dit is wat hem uiteindelijk zo vastberaden maakt om de campagne in Oekraïne tot het bittere einde uit te vechten."